

in updating the condition of forests and building recreation parks for forestry enterprises;

when choosing the most optimal option for the design of new highways and roads for highway construction enterprises;

in the correct and reasonable calculation of land in the state fund;

for travelers, finding suitable hotels, travel destinations and, of course, the right direction;

it is very useful for farmers in developing new lands, determining the condition of the lands and obtaining sufficient information about them.

In addition, GIS is used in ecology and environment use, marine, aviation and car navigation systems, urban planning, marketing, emergency management and planning, sociology, political science and other fields.

A number of benefits arise from the use of GIS in geodesy and especially economic fields. In this case, the volume of work increases sharply, and the time spent on data processing and printing is sharply reduced. In addition, the quantity and quality of work related to obtaining information will increase.

In conclusion, the mapping of socio-economic indicators with the help of GIS technologies helps to receive data clearly and comprehensibly. Also, in the process of data analysis, it is important to develop the necessary conclusions and make forecasts.

References:

A.A.Ibraimova, Socio-economic cartography [Text]: study guide-Tashkent: Tafakkur tomchilari, 2020.-306p.

E.Y.Safarov, K.A.Abdurakhimiv, R.K.Oymatov - Geoinformation Cartography training manual, Tashkent University 2012.

M.Q.Sultonov, Geoinformation cartography (teaching manual) - Urganch, 2014.

T.Kh. Boltayev et al.; Scientific basis of geoinformation system: Study guide.; Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan. "T.: Economy-Finance, 2016. 284 p.

ESRI - Manual for working with ArcGIS Online (<https://doc.arcgis.com/ru/arcgis-online/get-started/what-is-ago.htm>)

МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЁТНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНЦЕПЦИЯСИ

Ш.Ш.Банноев, мустақил тадқиқотчи
Наманган давлат университети

Миллий иқтисодиётни ривожлантириш ҳар бир минтақанинг қўшган оқилона ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган чора-тадбирлар тизимидир. Демак, минтақалар ва умумий вазиятга таъсир қилувчи омиллар тизимига қараб миллий иқтисодиёт ривожланиб боради.

Албатта, миллий иқтисодиётни ривожланиши мамлакатни ташкил этувчи минтақаларнинг ресурслар билан таъминланганлиги ва улардаги сезиларли фарқлар, минтақа иқтисодиётининг тузилиши ва турли тармоқларнинг ривожланиш даражаси билан боғлиқ. Шу боис, миллий иқтисодиётни

ривожланишида бир томондан, минтақаларни ривожлантиришнинг маълум бир босқичи учун мақсад ва вазифалар умумлаштирилади, иккинчи томондан, минтақаларни иқтисодий ривожлантиришнинг мувозанатли йўналишлари ишлаб чиқилади. Хуллас, алоҳида минтақанинг иқтисодий ривожлантириш чоратadbирлари миллий мақсадларга эришишнинг умумий йўналиши ҳисобланади.

Сўнгги йилларда иқтисодий ривожланиш натижалари учун тобора кўпроқ масъул бўлган минтақаларнинг мустақиллиги тобора ортиб бормоқда. Минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати объектив (макроиқтисодий шароитлар, минтақанинг ижтимоий меҳнат тақсимоотидаги мавқеи, саноат тузилиши, географик жойлашуви, табиий ресурслари) ва субъектив омиллар (минтақавий бошқарув усуллари) билан белгиланмоқда. Бундай шароитда минтақа учун ўзини ўзи ривожлантиришнинг янги йўллари ва ҳал қилувчи омилларини излаб топиш долзарб бўлиб бормоқда. Минтақа учун ўзини ўзи ривожлантириш вазифалари аҳоли, давлат ва капиталнинг ҳамкорлигини таъминламоқда.

Минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг таҳлили уларнинг мамлакат иқтисодий тараққиётига қўшаётган ҳиссани баҳолашда муҳим аҳамият касб этади. Ўз ўрнида бундай таҳлил ҳар бир минтақанинг ички имконларини аниқлашда ва бу имконларни рўёбга чиқаришга хизмат қилиш нуқтаи назаридан амалга оширилади. Минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги ҳолатини объектив баҳолаш учун минтақавий иқтисодиёт концепциясини кўриб чиқиш лозим.

Минтақавий иқтисодиёт концепцияси маълум бир ҳудудни ривожлантиришнинг мақсад ва вазифалари ҳамда уларга эришиш йўллари тўғрисидаги қонуниятлар тизимидир. Концептуал ёндошувда ҳар бир минтақада мавжуд бўлган табиий, тарихий, ижтимоий, иқтисодий, демографик ва технологик омилларнинг қиёсий афзалликларини белгилаш ва шу асосда улардан максимал даражада фойдаланиш керак. Жумладан, минтақавий иқтисодиёт концепцияси қуйидаги йўналишларда шаклланиб борди²³⁷:

■ минтақавий ихтисослашув ва савдо тамойиллари биринчи марта А.Смид ва Д.Рикардо каби классик иқтисодчилар томонидан мутлақ ва нисбий устунлик назариялари орқали асослаб берилди. Мазкур назария арзон ресурслардан фойдаланиб минтақаларни ихтисослаштириш заруриятини белгилайди. Бу даврда саноатлашган ишлаб чиқаришни қарор топиши билан «штандорт» (жойлаштириш) тўғрисидаги таълимотлар ҳам юзага келди;

■ И.Тюненнинг қишлоқ хўжалигини жойлаштириш назарияси шаҳар атрофида кескин ажратилган муайян консентрик доира ёки минтақалар ҳосил қилишга қаратилган. Бунда шундай экин майдонини танлаш керакки, фойда билан транспорт харажатлари бир-бирига мос тушиши керак. Қишлоқ хўжалик

²³⁷ Ғуломов С.С., Барбакадзе М.Ш. Худудий тизимларни оптималлаш моделлари ва усуллари (Ўқув қўлланма). – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б. 24-49.; Минтақавий иқтисодиёт (Ўқув қўлланма)/ А.С.Солиев, Э.А.Аҳмедов, Р.Й.Маҳамдалиев ва бошқ. – Тошкент: Университет, 2003. – Б. 9-10.; Қаюмов А., Назарова Х., Эгамбердиев Ф., Якубов Ў. Минтақавий иқтисодиёт (Ўқув қўлланма). – Тошкент.: ЎзМУ, 2004. – Б. 4-6.; Абдуллаев О. Иқтисодий география (Ўқув қўлланма, 2-қисм). – Наманган: НамДУ, 2006. – Б. 46-48.

маҳсулотлари етиштириладиган жойдан бозоргача бўлган масофада кетадиган харажатлар ҳал қилувчи таъсирга эга бўлган;

▪ А.Вебернинг саноат штандортида жойлаштириш омили – хўжалик фаолияти қаерда амалга оширилиши билан боғлиқ бўлган иқтисодий фойда ҳисобланади. Ёки саноат тармоқларини шундай жойлаштириш керакки, трансакцион ва бошқа харажатларни қисқартириш орқали фойдани ошириш имкони бўлсин. Бунда асосан штандорт ҳосил қилувчи омилларнинг (транспорт, ишчи кучи, агломерация) боғланиши тадқиқ этилган;

▪ А.Лёш эса минтақада муайян тармоқни жойлаштиришга халқ хўжалиги ва халқаро савдо нуқтаи назаридан мажмуали ёндашади. Унинг фикрича, иқтисодчининг ҳақиқий бурчи ҳозирги аҳволни изоҳлаш эмас, балки уни яхшилаш ва ишлаб чиқаришни оқилона жойлаштириш муаммосини ҳал этиши керак. Эркин иқтисодиёт шароитида алоҳида корхона учун тўғри танланган жой энг кўп фойда олишни таъминлайдиган нуқтадир. Шунингдек, бозор минтақасини ташкил топишида иқтисодий районлардан бирини жамлашга, бошқасини эса тарқатишга эътибор қаратган. Иқтисодий район ҳосил қилувчи асосий омиллар ишлаб чиқариш тармоқлари эмас, балки товарларни бозорда сотиш асосий ўрин тутди, деб ҳисоблайди. Бунда бозор минтақаларининг хажмларини энг чекка масофалар билан белгилаб беради. Ушбу масофалар билан нархларнинг табақаланиши, темир йўл таърифлари, табиий ва сиёсий тафовутлар, ишбилармонларнинг шахсий лаёқати ва миллий одатлар тадқиқ этилади;

▪ В.Кристаллер асосий эътиборни статистик жойлаштиришга ва минтақавий бозорнинг иерархиясини аниқлашга қаратади. «Марказий жой» назариясида ишлаб чиқаришнинг ривожланиши аҳоли кўрғонларини жойлаштиришга боғлиқлиги очиқ берилган. Бунда ҳар бир аҳоли кўрғони ўзининг марказида олти бурчакдан иборат бозор зонасига эга бўлиши лозим;

▪ У.Айзард (1950 йилларда тадқиқот олиб борган бўлсада, классик иқтисодчиларнинг назарий қарашларини асос қилиб олган) кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминлаб берувчи бозорларни тадқиқ этишга алоҳида эътибор берган. Аҳолининг сони ва даромадларини прогнозлаш орқали бозордаги талабни ҳисоблаб чиқади. Бунда талаб бозорнинг ривожланишини таъминловчи биринчи омил ҳамда ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш ва ривожлантиришнинг муҳим шарт сифатида намоён бўлади.

Минтақавий иқтисодиёт концепциясининг ривожланиши 1950 йилнинг ўрталаридан бошланди. Бу даврдаги илмий-техник тараққиёт, саноат тармоқларида илмий соҳаларнинг ривожланиши, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг саноат асосларига кўчиши (агросаноат мажмуаси), хизматлар соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссасини ортиб бориши, ишлаб чиқаришни транспорт ва хомашёга боғлиқлигининг қисқариб бориши, меҳнат муносабатларининг такомиллашуви ва халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш қонуниятларини

сезиларли равишда ўзгартирди.²³⁸ Натижада, Й.Шумпетер ва Т.Хагерстранд (диффузия қонуни), Э.Хекшер ва Б.Олин (ишлаб чиқариш омилларининг халқаро тақсимоти), Ф.Перру (ўсиш қутблари), В.Леонтьев (шахмат баланси), В.Бунге (марказий жой) каби олимлар томонидан минтақавий иқтисодий концепцияси бойитилди²³⁹ ва «ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришнинг бозор назарияси» билан боғлиқ йўналишлар ривожланди.

Айни пайтда, П.Кругман, М.Фудзита, Я.Корнаи, Р.Вернон Д.Одреч, Дж.Кантвелл, К.Морган, А.Родригес-Позе, А.Саксенян ва бошқалар томонидан минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши инновациялар ва халқаро иқтисодий алоқалар билан боғлиқлиги илмий асосланган.²⁴⁰

Минтақавий иқтисодийнинг объекти ва предмети доирасида турли хил ёндашувларни кузатиш мумкин. Чунки, “минтақа” (лотинча “regio” – “мамлакат”, “ўлка”, “област”) – бир қатор маълум мезонлар бўйича ажратиб олинган ер бўлагини белгилаш учун қабул қилинган атама ҳисобланади.²⁴¹ Минтақа атамаси 100 дан ортиқ турли хил мазмунда талқин қилиниши билан ажралиб туради. Хусусан, турли соҳалардаги турли хил субъектларни кўрсатиши мумкин ва бир хил соҳада уни ҳар хил талқин қилиш мумкин. Шунга кўра, минтақалар типологиясида географик, этник, демографик, тарихий, ҳарбий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, экологик, ахборот, цивилизация ва бошқа кўплаб ёндашувларни ажратиб кўрсатилади.

Шу жиҳатдан, минтақа – бу маълум бир ҳудуд бўлиб, у бошқа ҳудудлардан қатор белгилар бўйича фарқ қилади ва ўзига хос бир бутунлик, таркибий элементлари ўртасида ўзаро алоқадорлик мавжудлиги билан ифодаланади.

А.Г.Гранберг фикрича, минтақа – бу қатор белгилар бўйича бошқа ҳудудлардан фарқ қиладиган ва қандайдир яхлитликда бўлган, ўзаро боғлиқ бўлган унсурлардан иборат маълум бир ҳудуддир²⁴². А.С.Маршалова фикрича, минтақа нафақат мамлакат ижтимоий-иқтисодий мажмуасини кичик тизими, балки такрор ишлаб чиқаришни яқунланган циклига ва алоҳида шаклларига, иқтисодий жараёнлар кечишининг ўзига хос хусусиятига эга бўлган нисбатан

²³⁸ Sotvoldiev N.J., Bannoev SH.SH. Regional approaches to food market research and its effectiveness// J. Asia Pacific Journal Of Marketing & Management Review. - 2022. № 11. – pp. 9-18.

<https://www.gejournal.net/index.php/APJMMR/article/view/1258>

²³⁹ Раззоков А., Тошматов Ш., Ўрмонов Н. Иқтисодий таълимотлар тарихи (Дарслик). – Тошкент: Молия, 2002. – Б. 406.

²⁴⁰ Krugman P. Geography and Trade. – Cambridge: The MIT Press, 1992 – pp. 56-64.; Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. – Cambridge: The MIT Press, 2001. – pp. 38-46.; Корнаи Я. Системная парадигма// Ж. Вопросы экономики – М.: 2002, № 4. – С. 4-23.; Vernon R. International Investment and International Trade in the Product Cycle// The Quarterly Journal of Economics. – London: 1966, № 2. – pp. 190–207.; Audretsch D. Feldman M. Spillovers and the Geography of Innovation and Production// J. American Economic Review. – Nashville: 1996, № 3 (86) – pp. 630-640.; Cantwell J., Iammarino S. MNCs, Technological Innovation and Regional Systems in the EU: Some Evidence from the Italian Case// International Journal of the Economics of Business. – London: 1998, № 5 (3). – pp. 383-408.; Morgan K. The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal// J. Regional Studies. – Abingdon: 1997, № 31 (5). – pp. 491-503.; Rodriguez-Pose A. Innovation Prone and Innovation Averse Societies: Economic Performance in Europe// J. Growth and Change. – California: 1999, № 1 (30). – pp. 75-105.; Saxenian A. Inside-Out: Regional Networks and Industrial Adaptation in Silicon Valley and Route 128// A Journal of Policy Development and Research. – Washington: 1996, № 2 (2). – pp. 41-60.

²⁴¹ Region. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Region>

²⁴² Гранберг А.Г. Основы региональной экономики (Учебник). – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 81.

мустақил қисмдир²⁴³. А.Солиев фикрича, минтақавий иқтисодиёт, одатда, мамлакат ичида ажратиладиган иқтисодий районлар ёки вилоятлар даражасига мос келади. Бинобарин, кичик ҳудудлар – шаҳар, қишлоқ туманлари хўжалик тизимини минтақавий иқтисодиёт мақомида кўриш нодурустдир²⁴⁴. О.Абдуллаев фикрича, минтақалар иерархияси қишлоқ, туман, шаҳар, автоном республика, вилоят, иқтисодий районлар, мамлакат, Марказий Осиё, Евросиё ва иқтисодий иттифоқлар (МДҲ, ШҲТ) ва дунё хўжалигидан иборат²⁴⁵.

Умуман олганда, минтақани ҳудуди, аҳолиси ва бошқа иқтисодий кўрсаткичлари бўйича баҳолаш мумкин. Ҳар бир минтақа ўзининг табиий ва демографик салоҳияти, иқтисодиётининг тармоқлар таркиби ва ривожланганлик даражаси, ташқи иқтисодий алоқалардаги иштирокига биноан бир-биридан фарқ қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Абдуллаев О. *Минтақалар ва мамлакатлар иқтисодиёти (Монография)*. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б. 8.

Ғуломов С.С., Барбакадзе М.Ш. *Ҳудудий тизимларни оптималлаш моделлари ва усуллари (Ўқув қўлланма)*. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б. 24-49.

Минтақавий иқтисодиёт (Ўқув қўлланма)/ А.С.Солиев, Э.А.Аҳмедов, Р.Й.Маҳамдалиев ва бошқ. – Тошкент: Университет, 2003. – Б. 9-10.

Қаюмов А., Назарова Ҳ., Эгамбердиев Ф., Якубов Ў. *Минтақавий иқтисодиёт (Ўқув қўлланма)*. – Тошкент.: ЎЗМУ, 2004. – Б. 4-6.

Гранберг А.Г. *Основы региональной экономики (Учебник)*. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 81.

Маршалова А.С., Новоселова А.С. *Основы теории регионального воспроизводства* – М.: Экономика, 1998. – С. 6.

Раззоқов А., Тошматов Ш., Ўрмонов Н. *Иқтисодий таълимотлар тарихи (Дарслик)*. – Тошкент: Молия, 2002. – Б. 406.

ПРИМЕНЕНИЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА ПОТРЕБЛЕНИЕ САХАРОСОДЕРЖАЩИХ НАПИТКОВ

*А.Х.Убайдуллаева, главный специалист
Института бюджетно-налоговых исследований при
Министерстве экономики и финансов*

Нездоровое питание является ключевым фактором роста различных заболеваний человека при его недостаточной физической активности, в особенности, в странах с низким и средним уровнем дохода. Одним из основных компонентов нездорового питания является чрезмерное употребление сахаросодержащих напитков. Они не приносят питательной пользы и имеют многочисленные последствия для здоровья, способствуя увеличению веса,

²⁴³ Маршалова А.С., Новоселова А.С. *Основы теории регионального воспроизводства* – М.: Экономика, 1998. – С. 6.

²⁴⁴ *Минтақавий иқтисодиёт. Ўқув қўлланма/ А.С.Солиев, Э.А.Аҳмедов, Р.Й.Маҳамдалиев ва бошқ.* – Тошкент: Университет, 2003. – Б. 7.

²⁴⁵ Абдуллаев О. *Минтақалар ва мамлакатлар иқтисодиёти (Монография)*. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б. 8.